

چکیده

ایجاد امکان دسترسی مستقیم به خدمات کتابخانه‌ها و بهره‌مندی از خدمات آنها به عنوان روش پیشنهادی برای تکمیل روش «امانت بین کتابخانه‌ها»، حدود پنج سال پیش از سوی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران پیشنهاد و در قالب «طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیر عضو» طی سال‌های ۷۷-۱۳۷۴ به صورت آزمایشی به مرحله اجرا درآمد. بر اساس این طرح، افراد زیر پوشش می‌توانستند با ارائه کارت عضویت در طرح، به کتابخانه‌ها مراجعه و از کلیه خدمات آنها در محل استفاده کنند و در صورت نیاز با ارائه کارتی به نام کارت امانت، کتاب مورد نیاز خود را برای مدتی به امانت گیرند.

این طرح با زیر پوشش قرار دادن ۱۹۰ کتابخانه وابسته به ۶۴ دانشگاه و مؤسسه پژوهشی زیر پوشش وزارت فرهنگ و آموزش عالی، که در مجموع دارای ۵/۳۹۱/۲۱۲ جلد کتاب بودند، تمهیداتی را برای دسترسی مستقیم حدود ۳۶/۷۷۲ دانشجوی تحصیلات تکمیلی و ۱۵/۵۶۵ عضو هیئت علمی رسمی و رسمی آزمایشی زیر پوشش به این منابع را فراهم آورد که در مجموع، در طول اجرای آزمایشی، ۱۹/۰۲۰ جلد کتاب در سطح ۱۴۸ کتابخانه، ۵۴ دانشگاه و مؤسسه پژوهشی موجود در ۳۱ شهر کشور توسط ۷/۱۷۹ دانشجوی تحصیلات تکمیلی و ۵۲۰ عضو هیئت علمی مورد استفاده قرار گرفتند.

این مقاله، به بررسی عملکرد این طرح در طول اجرای آن با توجه به میزان ارتباط دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های پژوهشی زیر پوشش طرح از نظر تبادل کتاب با یکدیگر با در نظر گرفتن پراکندگی آنها در سطح شهرهای کشور، گرایش موضوعی و زبان کتاب‌های مبادله شده، تراکم میزان مبادلات در ماه‌ها، فصل‌ها و سال‌های مختلف و میزان خسارت‌های وارد شده در حین

اجرای طرح می پردازد.

برای سهولت توصیف و تحلیل داده های موجود در گزارش، از جدول و نمودار نیز استفاده شده است.

«تعمیم خدمات مستقیم کتابخانه» راهکاری است که امکان دسترسی مستقیم و بدون واسطه به خدمات و مجموعه های کتابخانه ها را بدون نیاز به عضویت در کتابخانه ها فراهم می آورد. این روش که در کنار روش «امانت بین کتابخانه ها»، استفاده همزمان از خدمات و مدارک علمی موجود در کتابخانه های مختلف را تسهیل و تضمین می کند، مستلزم طراحی سیستمی بود که تمهیدات لازم را برای بهره مندی مستقیم از تمامی خدمات کتابخانه ها، از طریق رویه هایی هماهنگ و استاندارد، فراهم آورد. فراهم آوردن امکان دسترسی مستقیم می توانست بهره وری کتابخانه ها را از جنبه های زیر افزایش می دهد (علیدوستی 1375):

- 1) شعاع خدمات هر کتابخانه تا سطح کل کشور افزایش می یابد.
- 2) مدارک موجود در هر کتابخانه در سطح کشور قابلیت استفاده می یابند.
- 3) محدودیت خدمات کتابخانه ها به اعضای خاص از بین می رود.
- 4) بدون صرف هزینه خرید مدارک، منابع کتابخانه ها — با امکان استفاده همزمان از آنها — تقویت و شکاف بین وضعیت استاندارد و وضعیت موجود در کتابخانه ها از طریق کاهش نیاز به مجموعه های پایه در آنها کم می شود.
- 5) وحدت رویه برای استفاده از خدمات مستقیم کتابخانه ها ایجاد می شود و سردرگمی مراجعان در دنبال کردن رویه های مستقل هر کتابخانه به صورت جداگانه از بین می رود.

این روش که در قالب «طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیر عضو» (1) در طی سال‌های 77-1374 با نظارت و مرکزیت مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (2) به اجرا درآمد، امکان بهره‌گیری مستقیم و همزمان از خدمات کتابخانه‌های وابسته به دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش وزارت فرهنگ و آموزش عالی (3) را برای پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی حدود 52337 دانشجوی تحصیلات تکمیلی و عضو هیئت علمی واجد شرایط عضویت در طرح، فراهم آورد.

براساس این طرح، افراد واجد شرایط پس از عضویت در طرح، با ارائه کارتی به نام کارت عضویت می‌توانستند به کلیه کتابخانه‌های زیرپوشش مراجعه و از تمامی خدمات آنها — که طبق مقررات هر کتابخانه، برای اعضا، در محل ارائه می‌شد — استفاده کنند. این کتابخانه برای هر نوبت امانت کتاب، یک برگ آمار (که شامل کد کتابخانه مقصد، تاریخ امانت، عنوان کتاب(های) امانت داده شده بود) دریافت و برای مرکز ارسال می‌کرد.

در صورتی که فردی کتاب امانتی را در پایان مهلت مقرر به کتابخانه باز نمی‌گرداند، کارت امانت وی باطل و از مرکز درخواست جبران خسارت می‌شد و این مرکز نیز بلافاصله خسارت وارده را جبران می‌کرد. خسارت‌های پرداخت شده در گلوگاه‌هایی مانند زمان فراغت از تحصیل و تصفیه حساب، از افراد متخلف دریافت می‌شد.

هدف و فایده این بررسی

هدف از بررسی عملکرد این طرح، تعیین چگونگی ارتباط دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش آن از نظر تبادل کتاب با یکدیگر، با توجه به میزان پراکندگی آنها در سطح شهرها،

گرایش موضوعی و زبان کتاب‌های مبادله شده، تراکم میزان مبادلات در ماه‌ها، فصل‌ها و سال‌های مختلف اجرا، و میزان خسارت‌های وارد شده در حین اجرای طرح است. نتایج این بررسی به بهبود برنامه‌های جاری، برنامه‌ریزی طرح‌های آتی اشتراک منابع، و سیاستگذاری‌های مرتبط با تهیه منابع اطلاعاتی مورد نیاز در سطح دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی مفید واقع می‌شود.

روش گردآوری داده‌ها

به منظور بررسی عملکرد این طرح، داده‌های مورد نیاز از منابع مشخص، به این ترتیب استخراج و گردآوری شدند:

تعداد افراد واجد شرایط عضویت و استفاده‌کننده از طرح:

داده‌های مربوط به تعداد این افراد که خود از دو گروه دانشجویان تحصیلات تکمیلی و اعضای هیئت علمی رسمی یا آزمایشی تشکیل می‌شدند، با مراجعه به مستندات «آمار آموزش عالی»، به این ترتیب استخراج شدند:

تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی مشغول به تحصیل در سه دوره تحصیلی (77-1374)، به

تفکیک دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش طرح، از مجموع دانشجویان تحصیلات

تکمیلی سال تحصیلی 75-1374 و دانشجویان تحصیلات تکمیلی پذیرفته شده در سال‌های

تحصیلی 76-1375 و 76 و 1377 (مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی 1375،

1376 و 1377) محاسبه و تعداد اعضای هیئت علمی، به دلیل چشمگیر نبودن میزان استفاده

آنها از خدمات طرح، بدون در نظر گرفتن توزیع تعداد آنها در هر دانشگاه و موسسه پژوهشی نیز با مراجعه به منبع یاد شده، استخراج شد. داده‌های مربوط به تعداد استفاده کنندگان از طرح نیز، بر اساس آمارهای دریافتی از دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش محاسبه شدند.

تعداد کتابخانه‌های زیر پوشش طرح: مشخصات این کتابخانه‌ها قبل اجرای طرح، از طریق ارسال فرم برای سازمان‌های متبوع آنها، گردآوری شده بود که به دلیل عدم همکاری برخی از این سازمان‌ها در تکمیل فرم مذکور، ناگزیر از مستندات موجود در مرکز و مندرجات کتاب «راهنمای کتابخانه‌های تخصصی – چاپ 1370» استفاده شد.

داده‌های مربوط به تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های زیر پوشش طرح نیز، از طریق ارسال پرسشنامه‌هایی که بدین منظور پیش‌بینی شده بود، استخراج شدند؛ ولی به دلیل عدم پاسخگویی 10 کتابخانه به پرسشنامه‌های ارسالی، اطلاعات مربوط به آنها در این مقاله لحاظ نشده‌اند.

تعداد کتاب‌های مبادله شده: داده‌های مربوط به تعداد این کتاب‌ها، از طریق پردازش داده‌های موجود در «برگ‌های آمار»، بوسیله نرم‌افزاری که بدین منظور در محیط نرم‌افزار فاکس پرو

تحت «داس» طراحی و توسعه یافت، استخراج و بر اساس محورهایی مانند گرایش موضوعی و زبان، دوره زمانی، توزیع کتاب‌های مبادله شده در استان‌ها، شهرها و دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی، توزیع گرایش موضوعی و زبان کتاب‌های مبادله شده در دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی استخراج شدند.

میزان خسارت‌های وارده در حین اجرای آزمایشی طرح: با مراجعه به موارد مندرج در فرم‌های از قبل تعیین شده با عنوان «اعلام خسارت کتاب‌های امانتی»، که در طول اجرای طرح بوسیله کتابخانه‌ها برای مرکز ارسال شده بودند، داده‌های مورد نیاز استخراج و محاسبه شدند.

تحلیل یافته‌ها

داده‌های استخراج شده از منابع مورد استفاده، بر مبنای چند محور عمده که عبارت بودند از، افراد زیر پوشش و استفاده‌کننده از طرح، توزیع کتاب‌های مبادله شده به تفکیک دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی و شهرها، توزیع گرایش موضوعی، زبان و دوره زمانی کتاب‌های مبادله شده، توزیع کتاب‌های مبادله شده در داخل و بین دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی، توزیع گرایش موضوع و زبان کتاب‌های مبادله شده به تفکیک دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی، و توزیع میزان خسارت‌های وارد شده در حین اجرای طرح به تفکیک دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی خسارت زده، در جدول‌هایی از پیش تعیین شده درج، و به این ترتیب مورد تحلیل قرار گرفتند:

1. افراد واجد شرایط عضویت و استفاده‌کننده از طرح

از مجموع 52337 نفر واجد شرایط عضویت در طرح، تعداد 36772 نفر (70 درصد) دانشجوی تحصیلات تکمیلی و 15565 نفر (30 درصد) عضو هیئت علمی رسمی و رسمی آزمایشی بودند.

از این تعداد، در مجموع 7699 نفر به عضویت طرح درآمدند که 520 نفر (7 درصد) عضو هیئت علمی و 7179 نفر دیگر (93 درصد) دانشجوی تحصیلات تکمیلی بودند (نمودارهای 1

و 2). به این ترتیب نسبت دانشجویان استفاده کننده از طرح به کل دانشجویان، تقریباً $19/5$ درصد و این نسبت برای اعضای هیئت علمی تقریباً $3/3$ درصد و نسبت کل افراد استفاده کننده به کل افراد واجد شرایط عضویت، تقریباً $14/7$ درصد بوده است.

جدول 1، توزیع تعداد و نسبت دانشجویان واجد شرایط عضویت و استفاده کننده از طرح را به تفکیک در هر دانشگاه و موسسه پژوهشی در طی سال های 77-1374 نشان می دهد (4). بر اساس داده های این جدول، دانشگاه تهران با 8826 دانشجوی تحصیلات تکمیلی بیشترین، و دانشگاه شاهرود با 5 دانشجوی تحصیلات تکمیلی کمترین دانشجوی واجد شرایط عضویت، دانشگاه تربیت مدرس با 1497 عضو، بیشترین و دانشگاه اراک با 11 عضو، کمترین تعداد دانشجوی استفاده کننده از طرح (5) را به خود اختصاص داده اند.

جدول 1. توزیع تعداد و نسبت دانشجویان واجد شرایط عضویت و استفاده کننده از طرح

بیشترین نسبت دانشجوی استفاده کننده از طرح به دانشجوی واجد شرایط عضویت برابر 1 بود و به دانشگاه زنجان تعلق داشت و کمترین نسبت، $0/008$ بود و به دانشگاه فردوسی مشهد اختصاص داشت.

2. کتاب‌های موجود در دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش طرح جدول 2، توزیع تعداد کتاب‌های موجود در دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش طرح را به تفکیک در هر دانشگاه و موسسه پژوهشی نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های این جدول، از مجموع 5391212 جلد کتاب موجود در کتابخانه‌های وابسته به دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش طرح، تعداد 3196928 جلد آنها به زبان فارسی و عربی و 2194284 جلد آنها به زبان لاتین بوده‌اند (نمودار 3) که به این ترتیب نسبت کتاب‌های لاتین به کل 41 درصد و این نسبت برای کتاب‌های فارسی و عربی 59 درصد است. دانشگاه شهید بهشتی نیز با 374/658 جلد، بیش‌ترین و موسسه بین‌المللی زلزله‌شناسی و مهندسی زلزله با 5/596 جلد کم‌ترین تعداد کتاب را به خود اختصاص داده‌اند.

3. مبادله کتاب

بر اساس داده‌های استخراج شده از برگ‌های آمار، در دوره اجرای طرح، 19020 جلد کتاب در 21 رده موضوعی، میان 54 دانشگاه و موسسه پژوهشی زیر پوشش در سطح 31 شهر، مبادله شده‌اند که توزیع آنها بر اساس گرایش موضوعی و زبان، دوره زمانی، شهر، و دانشگاه و موسسه پژوهشی شرکت‌کننده در طرح، در ادامه آمده است.

1. توزیع کتاب‌های مبادله شده بر اساس گرایش موضوعی و زبان
جدول 3، توزیع گرایش موضوعی و زبان کتاب‌های مبادله شده را نشان می‌دهد. بر اساس این

جدول، از مجموع 19020 جلد کتاب مبادله شده، 14629 جلد (77 درصد) به زبان لاتین، 3891 جلد (20 درصد) به زبان فارسی و 500 جلد (3 درصد) به زبان عربی بوده‌اند (نمودار 4).

به طور کلی از مجموع کتاب‌های مبادله شده در 21 رده موضوعی، به ترتیب رده‌های تکنولوژی با 6302 جلد (33 درصد) بیش‌ترین و رده‌های تاریخ آمریکا به ترتیب با 5 و 8 جلد کتاب (0/02 و 0/04 درصد)، کم‌ترین حجم مبادله را به خود اختصاص داده‌اند (نمودار 5).

جدول 2. توزیع تعداد کتاب‌های موجود در دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های پژوهشی زیر پوشش طرح

جدول 3. توزیع تعداد کتاب‌های مبادله شده براساس گرایش موضوعی و زبان

جدول 4. توزیع کتاب‌های مبادله شده را بر اساس سال، فصل و ماه نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های این جدول، از مجموع 19020 جلد کتاب مبادله شده 1987 جلد (10 درصد) در سال 1374، 515 جلد (27 درصد) در سال 1375، 6304 جلد (33 درصد) در سال 1376، 5574 جلد (29 درصد) در سال 1377، مبادله شده‌اند که به این ترتیب، بیش‌ترین میزان

مبادله کتاب در سال 1376 با 6304 جلد (33 درصد) انجام شده است (نمودار 6).

جدول 4. توزیع تعداد کتابهای مبادله شده بر اساس سال، فصل و ماه

نمودار 6. توزیع روند مبادله کتاب بر اساس سال در سالهای 1374-1377

نمودار 7. توزیع روند مبادله کتاب بر اساس فصل در سالهای 1374-1377

از نظر فصلی نیز، به ترتیب 5427 جلد (28 درصد) در فصل زمستان، 4973 جلد (26

درصد) در فصل پاییز، 4861 جلد (26 درصد) در فصل بهار و 3759 جلد (20 درصد) در

فصل تابستان مبادله شده‌اند (نمودار 7).

از مجموع مبادله‌های انجام شده در ماه‌های مختلف دوره 4 ساله اجرای طرح نیز، بیش‌ترین

و کم‌ترین میزان مبادله به ترتیب در ماه‌های اردیبهشت با 2113 جلد (11 درصد) و ماه‌های

شهریور با 1225 جلد (4/6 درصد) انجام شده‌اند (نمودار 8).

توزیع کتاب‌های مبادله شده بر اساس شهرها

جدول 5 توزیع تعداد کتاب‌های مبادله شده را در 31 شهر کشور بر اساس تبادل داخل

شهرها، امانت داده به سایر و امانت گرفته از سایر شهرها، در هر شهر به تفکیک نشان می‌دهد.

براساس این جدول، از مجموع مبادله‌های انجام شده، 13919 جلد (73 درصد) به تبادل داخل شهرها و 5101 جلد (27 درصد) به تبادل بین شهرها اختصاص دارند (نمودار 9). بیش‌ترین میزان مبادله مربوط به شهر تهران با 17726 جلد (13318 جلد تبادل داخل شهر، 2863 جلد امانت داده به سایر شهرها و 1545 جلد امانت گرفته از سایر شهرها) و کم‌ترین میزان مبادله متعلق به شهر اردبیل با 11 مورد مبادله است. به این ترتیب شهر تهران با مبادله 17726 جلد کتاب، حدود 93 درصد کل مبادلات را به خود اختصاص داده است که از این تعداد، 70 درصد میزان مبادلات، به تبادل داخل شهر تهران اختصاص دارد.

نمودار 8. توزیع روند مبادله کتاب بر اساس ماه در سالهای 1374-1377

5. توزیع کتاب‌های مبادله شده براساس دانشگاهها و مؤسسه‌های پژوهشی
جدول 6، توزیع تعداد کتاب‌های مبادله شده را در 54 دانشگاه و مؤسسه پژوهشی زیر پوشش طرح، براساس تبادل دانشگاهها و مؤسسه‌های پژوهشی، امانت داده به سایر و امانت گرفته از سایر دانشگاهها و مؤسسه‌های پژوهشی نشان می‌دهد (6).

براساس داده‌های این جدول، از مجموع 19020 مورد مبادله، 534 مورد (3 درصد) به تبادل داخل و 18486 مورد (97 درصد) به تبادل بین دانشگاهها و مؤسسه‌های پژوهشی اختصاص

دارند (نمودار 10). از بین 54 دانشگاه و موسسه پژوهشی زیر پوشش، دانشگاه تربیت مدرس با 9118 جلد (5761 جلد امانت داده به سایر و 3357 جلد امانت گرفته از سایر دانشگاهها و موسسههای پژوهشی) بیشترین میزان مبادله (حدود 48 درصد کل مبادلات) را به خود اختصاص داده است (نمودار 11).

از این میزان نیز بیشترین تعداد را دانشگاههای علامه طباطبایی با 1009 جلد، شهید بهشتی با 737 جلد، الزهرا با 612 جلد، تهران با 508 جلد و تربیت معلم تهران با 478 جلد به امانت گرفتهاند (جدول 7).

گفتنی است که دانشگاههای تربیت مدرس، صنعتی امیرکبیر، صنعتی شریف و هنر به ترتیب با امانت دادن 5761، 3605، 2654 و 1256 جلد کتاب، نسبت به سایر دانشگاهها، بیشترین میزان کتاب را امانت دادهاند و دانشگاههای تربیت مدرس و صنعتی امیرکبیر به ترتیب با امانت گرفتن 3357 و 1674 جلد کتاب از سایر دانشگاهها بیشترین میزان کتاب را امانت گرفتهاند.

جدول 5. توزیع کتابهای مبادله شده بر اساس شهرها

جدول 6. توزیع کتابهای مبادله شده براساس دانشگاهها و موسسههای پژوهشی

جدول 7. توزیع تعداد کتابهای مبادله شده براساس دانشگاهها و موسسههای پژوهشی

جدول 8. توزیع مجموع کتاب‌های امانت داده شده و براساس رده موضوعی و زبان

6. توزیع گرایش موضوعی و زبان کتاب‌های امانت داده شده به تفکیک دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های

پژوهشی

جدول 8، توزیع گرایش موضوعی و زبان کتاب‌های امانت گرفته شده در دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های پژوهشی را به تفکیک نشان می‌دهد. از مجموع 19020 جلد کتاب مبادله شده، بیش‌ترین تعداد را دانشگاه‌های تربیت مدرس با 3357 جلد (2679 جلد لاتین و 678 جلد فارسی و عربی)، صنعتی امیرکبیر با 1674 جلد (1527 لاتین و 147 فارسی و عربی) شهید بهشتی با 1448 جلد (1125 جلد لاتین و 323 جلد فارسی و عربی)، تهران با 1408 جلد (1090 جلد لاتین و 318 جلد فارسی و عربی) و علامه طباطبایی با 1287 جلد (800 جلد لاتین و 487 جلد فارسی و عربی) امانت گرفته‌اند. رده موضوعی تکنولوژی به عنوان رده‌ای که بیش‌ترین میزان مبادله‌ها را به خود اختصاص داده است به ترتیب توسط دانشگاه‌های تربیت مدرس با 1573 جلد، صنعتی امیرکبیر با 806 جلد، صنعتی خواجه‌نصیرالدین طوسی با 655 جلد، علم و صنعت با 1573 جلد، صنعتی شریف با 544 جلد و تهران با 506 جلد، مورد استفاده قرار گرفته است.

7. توزیع خسارت‌های وارد شده

جدول 9، توزیع میزان خسارت‌های وارد شده در طول اجرای طرح را به تفکیک دانشگاه‌ها و

موسسه‌های پژوهشی خسارت‌زده نشان می‌دهد. براساس این جدول، از مجموع 19020 جلد کتاب مبادله شده 41 جلد (0/22 درصد) بازگردانده نشدند که از این تعداد نیز داده‌های مربوط به 6 مورد آنها معلوم بودند (نمودار 12).

از مجموع 5001668 ریال خسارت وارد شده برای 41 جلد کتاب، 266700 ریال آن (5 درصد) به جریمه دیر کرد و 4734968 ریال (7 درصد) به مبلغ کتاب‌های گم شده اختصاص دارند (نمودار 13).

از مجموع 5001668 ریال خسارت وارد شده، 350200 ریال (7 درصد) متعلق به کتاب‌های فارسی و 4651468 ریال (93 درصد) متعلق به کتاب‌های لاتین است (نمودار 14).

از میان 16 دانشگاه و موسسه پژوهشی خسارت زده، دانشگاه‌های صنعتی خواجه‌نصیرالدین طوسی با 7 مورد خسارت (17 درصد) به مبلغ 190/283 ریال، صنعتی امیرکبیر با 5 مورد خسارت (12 درصد) به مبلغ 2/484/545 ریال، تربیت مدرس با 5 مورد خسارت (9/8 درصد) به مبلغ 195/400 ریال، علم و صنعت و علامه طباطبایی هر کدام با 4 مورد خسارت (9/8 درصد) جمعاً به مبلغ 177/700 ریال، به ترتیب بیش‌ترین تعداد کتاب‌های بازگردانده

نشده را به خود اختصاص داده‌اند.

گفتنی است که دانشگاه‌های تربیت مدرس با 10 مورد (24 درصد)، صنعتی امیرکبیر با 7 مورد (17 درصد)، الزهرا و مرکز تحقیقات پلیمر هر کدام با 4 مورد خسارت (9/8 درصد)، به ترتیب بیش‌ترین خسارت‌های وارد شده در طول اجرای طرح را متحمل شده‌اند.

با توجه به ارزش کتاب‌های خسارت دیده در طرح، میانگین قیمت هر کتاب در جمع حدود 115487 ریال است که میانگین قیمت هر کتاب لاتین 211430 ریال و میانگین قیمت هر کتاب فارسی 218875 ریال است. قیمت گران‌ترین کتاب خسارت دیده در طرح 1241370 ریال و متعلق به کتابخانه مرکزی مرکز تحقیقات پلیمر و ارزان‌ترین آن 1500 ریال و مربوط به کتابخانه مرکزی دانشگاه الزهرا است.

جدول 9. توزیع میزان خسارت‌های وارده به تفکیک دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی خسارت

زده

تحلیل و نتیجه‌گیری

اجرای طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیر عضو، با هدف تسهیل دسترسی مستقیم متقاضیان و علاقه‌مندان به منابع موجود در کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی کشور و پیشگیری از محدود ماندن سرمایه‌های ملی در شعاع تک‌تک کتابخانه‌ها، در طی سال‌های 77-1374 به مرحله اجرا درآمد و از حدود 36772 دانشجوی تحصیلات تکمیلی و 15565

عضو هیئت علمی رسمی و رسمی آزمایشی

افراد استفاده کننده		افراد واجد شرایط عضویت	
عضو هیئت علمی	دانشجو	عضو هیئت علمی	دانشجو
520	7179	15565	36772

موجود در دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، تعداد 7179 (19/5 درصد) دانشجوی تحصیلات تکمیلی و 520 عضو هیئت علمی (3/3 درصد) واجد شرایط عضویت در طرح، از خدمات طرح بهره‌مند شدند که این تعداد تقریباً 14/7 درصد کل افراد واجد شرایط عضویت را تشکیل می‌دهند (نمودار 15).

از نظر میزان مبادله کتاب، از مجموع 121253 جلد کتاب (2194284 جلد به زبان لاتین) موجود در 190 کتابخانه زیرپوشش طرح 19020 جلد (14629 جلد به زبان لاتین) با همکاری 148 کتابخانه وابسته به 54 دانشگاه و موسسه پژوهشی، در سطح 31 شهر کشور مبادله شدند.

کتاب‌های مبادله شده		کتاب‌های موجود	
جمع	لاتین	جمع	لاتین

19020	14629	531212	2194284
-------	-------	--------	---------

مقایسه جدول های 2 و 3 نشان می دهد که بین کتاب های موجود و مبادله شده به زبان لاتین رابطه عکس وجود دارد. بدین مفهوم که نسبت کتاب های لاتین به کل کتاب های موجود 41 درصد و نسبت به کل کتاب های مبادله شده 77 درصد بوده، که این امر می تواند حاکی از نیاز جامعه زیر پوشش به اطلاعات روزآمد برای انجام امور آموزشی و پژوهشی باشد. از مجموع مبادله های انجام شده، گرایش موضوعی بیشترین تعداد کتاب های مبادله شده نیز مربوط به رده های تکنولوژی با 6302 جلد (33 درصد) و علوم با 5644 جلد (29 درصد) است.

در طول 4 سال اجرای آزمایشی طرح، به طور میانگین به ازای هر دانشگاه و موسسه پژوهشی 475 جلد و به ازای هر سال 4755 جلد کتاب مبادله شده اند؛ به عبارت دیگر هر دانشگاه و موسسه پژوهشی سالانه به طور میانگین 119 جلد کتاب با سایرین تبادل کرده است.

توزیع تعداد کتاب های مبادله شده از نظر زمانی، 10 درصد مبادله را در سال 1375، 34 درصد مبادله شده در سال 1376 و 29 درصد مبادله را در سال 1377 نشان می دهند که 28 درصد آنها در فصل زمستان، 26 درصد در فصل پاییز، 26 درصد در فصل بهار و 20 درصد در فصل تابستان مبادله شده اند.

روند مبادله کتاب در طی سال های 1374 تا 1376 سیر صعودی و از سال 1376 تا 1377 نسبت به سال های قبل، با اختلاف ناچیزی سیر نزولی را نشان می دهد که احتمالاً روند رو به رشد مبادله کتاب در سه سال اول اجرا، حکایت از استقبال متقاضیان و علاقه مندان به

اطلاعات به عضویت در طرح، و بالا رفتن میزان آگاهی افراد از وجود چنین طرحی دارد. از طرفی سیر نزولی مبادله در آخرین سال اجرای آزمایشی - که با توجه به جدول شماره 4، بیش تر با ماههای آخر سال که زمان تعطیلی دانشگاهها و پایان ترم تحصیلی بوده، همزمان است - می تواند به دلیل تقارن ماههای آخر این سال با پایان ترم سال تحصیلی 78-1377 باشد.

روند مبادله کتاب در فصلهای مختلف دوره اجرای آزمایشی و اختلاف نسبتاً ناچیز این فصلها با فصل تابستان احتمالاً ناشی از تمهیداتی است که این طرح از طریق فراهم آوری امکان دسترسی مستقیم به خدمات کتابخانهها در سراسر کشور، بدون محدودیت مکانی فراهم آورده است، به طوری که متقاضیان اطلاعات و مدارک علمی و فنی، حتی در فصل تابستان امکان بهره گیری از این خدمات را در شهرستانهای محل اقامت خود نیز داشته اند.

از مجموع 19020 مورد مبادله، حدود 17726 جلد (93 درصد) آن در شهر تهران مبادله شده اند. این امر با توجه به استقرار حدود 82 کتابخانه وابسته به 22 دانشگاه و موسسه پژوهشی و 26791 دانشجوی تحصیلات تکمیلی در این استان، امری طبیعی به نظر می رسد. در این میان نیز دانشگاههای تربیت مدرس، صنعتی امیرکبیر و صنعتی شریف به ترتیب با مبادل ه 9118 جلد (48 درصد)، 5279 جلد (17/8 درصد) و 3587 جلد کتاب (18/8 درصد) مقامهای اول تا سوم را در زمینه تبادل کتاب احراز کردند.

مقایسه تعداد کتابهای مبادله شده در سطح دانشگاهها و موسسههای پژوهشی، شهرها و استانها، روند صعودی میزان مبادلههای داخلی را از دانشگاهها و موسسههای پژوهشی به

سمت استان‌ها نشان می‌دهند، به طوری که دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی 3 درصد، شهرها 73 درصد و استان‌ها 74 درصد مبادله‌های خود را در داخل انجام داده‌اند (8).

در مقابل، سیر صعودی توزیع کتاب‌های مبادله شده بین استان‌ها، شهرها و دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی شاید حاکی از تنوع نیازهای اطلاعاتی و پراکندگی منابع مورد نیاز در دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی زیر پوشش باشد (نمودار 16).

از طرفی باتوجه به جدول شماره 8 می‌توان این گونه استنباط نمود که میان گرایش موضوعی و زبان کتاب‌های مبادله شده در هر دانشگاه و موسسه پژوهشی، و گرایش تحصیلی موجود در این دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی، تا حد زیادی تناسب وجود دارد.

در طول اجرای آزمایشی طرح، 16 دانشگاه و موسسه پژوهشی با عودت ندادن 41 جلد کتاب امانتی (0/22 درصد کل مبادله‌های انجام شده) مبلغ 5001668 ریال، خسارت وارده کرده‌اند که این مبلغ توسط مرکز به کتابخانه‌های خسارت دیده پرداخت شده که در این میان دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی با 7 مورد خسارت و دانشگاه تربیت مدرس با تحمل 10 مورد خسارت بیش‌ترین میزان را به خود اختصاص دادند.

نمودار 16. توزیع کتاب‌های مبادله شده در داخل و بین استان‌ها، شهرها و دانشگاه‌ها و

مؤسسه‌های پژوهشی

www.kandooocn.com

یادداشت‌ها

1. طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیر عضو، از این پس "طرح" نامیده می‌شود.
2. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، از این پس "مرکز" نامیده می‌شود.
3. نام این وزارتخانه در زمان اجرای طرح "وزارت فرهنگ و آموزش عالی" بوده است.
4. به دلیل ناچیز بودن سهم اعضای هیئت علمی در استفاده از طرح، تعداد آنها در جدول (1) ارائه نشده‌اند.
5. دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی که تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی استفاده کننده از طرح در آنها "صفر" بوده، مد نظر قرار نگرفته‌اند.
6. داده‌های مربوط به پنج شهر ایلام، برازجان، بندرعباس، دامغان و ساری به دلیل عدم مشارکت در طرح، در جدول 5 ارائه نشده است.
7. داده‌های مربوط به پژوهشکده اصفهان (سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی) و دانشکده علوم پایه دامغان، دانشگاه‌های ایلام، بوشهر، هرمزگان، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، مرکز بین‌المللی علوم و تکنولوژی پیشرفته، مرکز پژوهش‌های شیمی و مهندسی ایران، مرکز ملی اقیانوس‌شناسی، و مؤسس ه بین‌المللی روش‌های آموزش بزرگسالان به دلیل عدم مشارکت در طرح، در جدول‌های 6، 7 و 8 ارائه نشده‌اند.

www.kandooocn.com

8. به دلیل گستردگی حجم داده‌ها، از ارائه کامل داده‌های مربوط به توزیع کتاب‌های مبادله شده در سطح استان‌ها صرف‌نظر شده است.

منابع

علیدوستی، سیروس. 1375. طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیرعضو.

گزارش منتشر نشده. تهران: مرکز اطلاعات

و مدارک علمی ایران.

علیدوستی، سیروس. 1378. طرح غدیر: عضویت فراگیر کتابخانه‌ها. گزارش منتشر نشده.

تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.

مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی. 1375. آمار آموزش عالی ایران سال تحصیلی

1375-76. تهران: مؤسسه پژوهش

و برنامه‌ریزی آموزش عالی.

مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی. 1376. آمار آموزش عالی ایران سال تحصیلی

1376-77. تهران: مؤسسه پژوهش و

برنامه‌ریزی آموزش عالی.